

Галина Міщук
кандидат історичних наук, доцент
кафедри всесвітньої історії
Житомирського державного
університету імені Івана Франка

ІНТЕГРАЦІЙНІ ПРАГНЕННЯ ПІВДЕННИХ СЛОВ'ЯН НА ПОЧАТКУ ХХ СТОЛІТТЯ

Ідея про можливість об'єднання всіх південнослов'янських земель з'являється на рубежі XVIII-XIX ст. заснована вона на ментальній спільності, спорідненні мов, побуту, народної культури, на традиціях та звичаях. На початку ХХ ст. на статус південнослов'янського П'ємонту претендувала найбільша незалежна слов'янська держава на Балканах – Сербія. У цей час значна частина півострова ще залишалася під владою Османської імперії. Слов'янське населення на зазначеній території переважало в Нові Пазарському санджаку й Македонії. Правлячі кола Сербського королівства, опираючись на ідеї, висловлені ще в середині ХІХ ст. Ілією Гарашанином у знаменитому документі – «Начертаніє, або Програма зовнішньої та національної політики Сербії», розраховували в перспективі включити ці землі в кордони своєї держави (а також Боснію й Герцеговину, що вважалася безперечним історичним надбанням, і за певних умов Хорватію). Крім того, на землі Нові Пазара претендувала Чорногорія, правителі якої протягом другої половини ХІХ ст. суперничали із сербськими монархами за провідну роль у звільненні й об'єднанні всіх земель, населених сербами. За допомогою Македонії, ґрунтуючись на «історичному праві», розраховували розширити свої володіння Болгарія та Греція. Однак, якщо населення Нові Пазарського санджака було переважно сербським і здебільшого прагнуло до об'єднання з незалежними Сербією або Чорногорією, то з національною ідентифікацією жителів Македонії справа обстояла складніше. Периферійність розташування, економічна відсталість, слабка соціальна диференціація призвели до того, що в слов'ян, які чисельно тут домінували, ще не склалася національна самосвідомість.

Протягом декількох сторіч провідні позиції в господарському житті Македонії й у церкві займали греки. Відповідно грецька мова використовувалася в ділових відносинах і в богослужінні. Місцевими діалектами говорили тільки в сімейному колі. У результаті частина населення, особливо заможні шари, прагнула навчати своїх дітей у грецьких школах та університетах, що об'єктивно вело до еллінізації македонської інтелігенції, яка зароджується. Перелом настає у середині ХІХ ст., коли діячі болгарського Відродження, опираючись на «історичне право», єдину ментальність, схожість мов і віри, стали намагатися розбудити й зміцнити в македонських слов'ян почуття належності до болгарських нації. До середини 90-х років основну увагу приділяли «культурній пропаганді». Із цього часу починає зростати кількість шкіл зі слов'янською мовою викладання, з'являється тенденція здобуття вищої освіти не в Греції, а в слов'янських країнах. З кінця 60-х рр. виникає македонський напрямок у зовнішній політиці Сербії. Намагаючись обґрунтувати свої територіальні домагання значною сербською етнічною присутністю, офіційний Белград став проводити цілеспрямовану просвітительську роботу в цьому регіоні. У результаті Македонія стає ареною боротьби сусідніх народів за перевагу, у якій аж до кінця сторіччя основну увагу зосереджували на культурній пропаганді створення шкільної опіки, відкриття шкіл, складання шкільних програм, розсилку навчальної літератури, підвищення кваліфікації

вчителів, прийом молоді до своїх навчальних закладів, матеріальний вплив на населення.

У 90-ті рр. на політичній сцені з'являються македонські політичні об'єднання: Таємна Македоно-Одринська революційна організація та Верховний Македонський комітет. Із самого початку визначилися різні підходи до вирішення македонського питання, як між ними, так і всередині кожної з них. Розглядалися можливості включення Македонії до складу Болгарії або одержання нею політичної автономії (з'являється гасло «Македонія – македонцям»), досягнення цих цілей дипломатичним або революційним шляхом. Ці організації підготували антитурецьке повстання 1903 р., що ввійшло в історію за назвою «Ілінденське». На початку ХХ ст. Болгарія, Греція, Сербія перейшли в Македонії від культурної пропаганди до військових дій.

Після придушення повстання Росією та Австро-Угорщиною була запропонована Високій Порті програма реформ для Македонії (Мюрцштегські реформи), яка передбачала одним із заходів проведення адміністративно-територіальної реформи для того, щоб «правильніше згрупувати різні національності». Для визначення співвідношення релігій і народностей у 1905 р. планувалося проведення перепису населення. Звістка про це привела уряд балканських держав до висновку про неминучий розподіл македонських земель. Прагнучи закріпити за собою якомога більшу територію «нічийної» землі, вони перейшли до більше радикальних методів національної агітації. Сюди стали засилатися озброєні чети, які силоміць примушували місцеве населення записувати себе як греків, болгар або сербів. Нерідкими стали випадки зіткнень між самими четниками, масового характеру набувають випадки вбивства мирного населення. Розпочатий терор прискорив процес самоідентифікації македонців як окремого, самостійного народу. Швидко зростає кількість прихильників досягнення Македонією політичної автономії, що повинне було усунути суперництво сусідніх балканських держав. Висловлювалися думки про можливий майбутній слов'янський союз Болгарії, Сербії та Македонії, навколо якого могли б об'єднатися інші балканські країни для досягнення головної мети «Балкани для балканських народів».

Однак факти, що свідчать про початок формування македонських націй, ігнорувалися правлячими колами Сербії, Болгарії та Греції, які продовжували розглядати ці землі як свої. Після младотурецької революції вони змогли домовитися між собою про розділ Македонії та створили Балканський союз, до якого приєдналася Чорногорія. У жовтні 1912 р. союзники почали військові дії проти Османської імперії та протягом декількох тижнів завдали їй нищівної поразки, майже повністю вигнавши з Європи. У російській історичній літературі ця війна – Перша Балканська – характеризується як національно-визвольна за своїм характером. Така теза є спірною.

Не викликає сумніву, що відбулося звільнення території Нові Пазарського санджака, населення якого прагнуло до об'єднання з незалежними Сербією та Чорногорією. З іншими землями справа була інша. Тому розмежування «звільненої» території стало серйозною міжнародною проблемою. Досить згадати албанське питання. Тільки завдяки рішенню Лондонської конференції послів великих держав було визнане право албанців на свою державність. Не змогли союзники мирно вирішити проблему кордонів у Македонії, що призвело до Другої Балканської (Міжсоюзницької) війни 1913 р. У результаті землі останньої виявилися поділеними між трьома державами – Грецією, Сербією та Болгарією. А вони, кожна у своїх кордонах, стали проводили тут тверду політику асиміляції місцевого населення, що включає зміну імен і прізвищ, переселення й т.п. Така політика більше характерна для завойовників, а не визволителів.

Отже, на початку ХХ ст. молоді балканські держави, опираючись на спільність

походження й культурне споріднення, прагнули включити у свої кордони максимально можливі території, ігноруючи при цьому об'єктивні процеси початку складання окремих південнослов'янських націй.